

er-RÂĞİB el-İSFAHÂNÎ'NİN el-MÜFREDÂT'INDAKİ BAZI TE'VİLLERE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Yazan: Dr. Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis¹

Çeviren: Hasan Keskin²

Anahtar Kelimeler: er-Râğib, el-Müfredât, İlâhî Sıfatlar, Te'vîl

GİRİŞ

Hamd sadece Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım ister, bağışlanma dileriz. Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin kötü sonuçlarından Allah'a sığınırız. Allah kimi doğru yola erdirirse onu saptıracak yoktur, kimi de saptırırsa onu doğru yola çevirecek yoktur. Şehâdet ederim ki tek ve hiçbir ortağı olmayan Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şehâdet ederim ki Hz. Muhammed, O'nun kulu ve elçisidir.

"Ey iman edenler! Derin bir duyarlılıkla Allah'a karşı sorumluluğunuzun hakkıyla bilincinde olun ve siz ancak müslümanlar olarak ölün."³

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar üretilen yayan rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyun. Akrabalık bağlarını gözetin. Şüphesiz Allah üzerinizde daimî gözetleyicidir."⁴

"Ey iman edenler! Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve (her zaman) doğru söz söyleyin. (Böyle davranırsanız) Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar. Kim Allah ve Rasulüne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur."⁵

Kuşkusuz sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabı, en hayırlı yol Hz. Muhammed'in (s.a.v) yoludur. İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkanlarıdır. Sonradan ortaya çıkan her şey de bidattır. Her bidat sapıklık, tüm sapıklıklar da ateştedir.⁶

¹ Bu makale *et-Tenbihât alâ't-te'vilât fî Kitâbi'l- Müfredât li'r-Râğib el- İsfahânî* adı ile *Mecelletu Câmiati'l- İmâm Muhammed b.Suûd el-İslâmiyye*'nin 22.sayısında 1419h/1998 yılında Riyad'da yayınlanmıştır. Yazarı, İmam Muhammed b. Suûd İslam Ü. Usulü'd-dîn Fak. Kısmu'l-Akîde ve'l-Mezâhib el-Muâsıra öğretim üyesidir.

² Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

³ Âl-i İmrân, 2/102.

⁴ Nisâ, 4/1.

⁵ Ahzâb,33/70-71.

⁶ Bu ifâdeler, Hz. Peygamberin (a.s) bütün hutbelerinde söze başlarken kullandığı kalıp ifadeleridir. İmam Ahmed, *Müsned* de I/292-293, Ebû Dâvud (2118), Tirmizî (1105) ve İbn Mâce, (1892) rivayet etmiştir.

Bazı arkadaşlar, özellikle ilim öğrencilerinin muhtaç olup kesinlikle vazgeçemeyeceği bir kaynak durumundaki **er-Râgıb el-İsfahânî** (502/1108) hin **Müfredâtü'l-Kur'ân** adlı eserinde bulunan bir takım te'villeri açıklamam hususunda beni teşvik ettiler. Ben de Yüce Allah'tan yardım isteyerek müellifi, hayatını ve fikriyatını tanıtarak çalışmaya başladım. Daha sonra da müellifin bu **el-Müfredât** adlı kitabını, ve ondaki metodunu tanıtarak, kitabın değerini anlatmaya çalıştım. Ardından da, kitabın Beyrut'taki **Dar'ül Ma'rife** tarafından yayınlanan baskısını esas alarak, kitapta bulunan söz konusu te'villeri, eleştiriye açık yönlerini bunlara verilebilecek cevapları belirterek ele alıp inceledim. Bu çalışmamın Allah katında makbul ve isabetli olmasını niyaz ederim. Salât ve selam peygamberimiz Hz. Muhammed'e, ailesi ve tüm sahabesi üzerine olsun.

Başarıya ulaştıran Allah'tır.

I- MÜELLİF ve el-MÜFREDÂT ADLI ESERİ⁷

A.er-RÂGİB el-İSFAHÂNÎ'NİN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

1. İsmi, Nesebi ve Künyesi

Onun adı, el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Ebü'l Kâsım el-İsfahânî veya "el- Esbehânî" olup, er-Râgıb olarak tanınmıştır.

2. Doğumu ve Ölümü

Kaynaklar doğum tarihi, yetişmesi, ilmi nereden aldığı ve kimlere hocalık yaptığı hakkında bize yeteri kadar bilgi vermemektedir. Ölüm tarihi konusunda da farklı tarihler verilmektedir. **Keşfü'z-zunûn** adlı kitabın yazarı, vefatının 500(h.) küsur yıllarında olduğunu söylemektedir.⁸ **e'l-Hizânetü't-teymûriyye** fihristinde⁹ vefatının 503(h.) yılı olduğu belirtilmiştir. **el-Mecmeu'l-'arabî** dergisinde¹⁰ ise vefatının 452(h.) yılı olduğu zikredilmiştir.

3. Alimlerin Övgüleri

Alimler **er-Râgıb**'ı tefsir ve edebiyatta maharetli, ilim ve araştırma sahibi olduğunu söyleyerek övmüşlerdir. **ez-Zehebî** (748/1347) onun hakkında şunları söylemektedir: "O, çok bilgili, araştırmacı ve herkesi hayrete düşürecek kadar parlak zekaya sahip bir kişidir."¹¹ Yine onunla ilgili olarak **Ahmed el-Ednevî** (XI.asır) "**er-Râgıb**, çeşitli ilimlerde âlim ve tefsirde mâhir birisiydi."¹² demiştir. **ez-Ziriklî** (1396/1976) ise onu şöyle tanımlamaktadır: "O, hem hikmet sahibi âlimlerden hem de edib idi."¹³

4. Fikriyatı

er-Râgıb Eş'arî itikâdını benimsemişti. O, "muhabbet", "rıza", "rahmet", "meveddet", "istivâ", "yedeyn", "vech" ve "ayn" gibi sıfatları Allah'tan tenzih (*ta'tîl*) ve te'vil etmiştir. O bütün bunları tartışmalı bir takım kelâm esaslarına dayandırmaktadır. Bu kitabın incelenmesi sırasında söz konusu te'villerle ilgili olarak kendisine gerekli cevaplar verilecektir. Müellifin **el-İtikâd** adlı kitabı da söylediklerimizin en doğru tanığıdır.

⁷ Biyografisi için bkz. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII,120; *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XIII,45; *Buğyetü'l-vu'ât*, II,297; *el-A'lâm*, II,255; *Keşfü'z-zunûn*, I,36.

⁸ bkz.I/36.

⁹ bkz.III,108.

¹⁰ bkz.XXIV, 275.

¹¹ *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII,120.

¹² *Tabakâtü'l-müfessirîn*, s.68.

¹³ *el-A'lâm*, II,255.

Bu kitap, *Ümmü'l Kurâ Üniversitesinde* bilimsel bir tez olarak tahkik edilmiştir. Müellifin incelenen *el-Müfredât* adlı kitabında Mu'tezilî Kaderiyyecilere cevap verme gayretleri görülmektedir. Söz konusu kitaptaki "c-b-r" maddesinde görülen şu ifadeler buna örnektir: "Yüce Allah'ın "el-Azîz", "el-Cebbâr" gibi sıfatlarla vasıflandırılması hususunda şöyle denilmiştir: Allah insanları icbar ettiği -yani murat ettiği bir şeye onları zorladığı- için bu sıfatlarla vasıflandırılmıştır. Bir grup Mu'tezilî alim anlam açısından bu ifadeleri kabul etmemişler, Allah'ın bütün bunlardan münezzehe ve yüce olduğunu belirtmişlerdir. Halbuki bu ifadelerin kabul edilmesinin pek yadırganacak bir yönü yoktur. Çünkü Yüce Allah, insanların kaçınıp kurtulmaları mümkün olmayan hastalık, ölüm, öldükten sonra dirilme gibi bir çok şeye onları ilahî hikmet gereği zorlamıştır. Bu zorlama, bilgisiz, aşırı gidenlerin -Cebriyye¹⁴- algıladıkları türden bir zorlama değildir. Allah sadece ilahî hikmetin zorlamayı gerektirdiği hususlar için insanları zorlamaktadır."

er-Râgıb, "Ey örtünüp bürünen"¹⁵ ayetindeki "z-m-l" (زمل) (maddesinde olduğu gibi zaman zaman da Mu'tezile'den etkilenmektedir. O, burada ("z-m-l" maddesinde, zikrolunan Müzzemmil,73/1.ayetini açıklarken) şunları söylemektedir: " 'yani elbisesi içinde örtünüp bürünen' Bu (üslûp), bir şeyi bildirme ve hissettirme (iş'âr) yolu olup, işe pek önem vermeyip ağır davranan kimseden kinâye ve ta'rîz (söz dokundurma)'dir. Onun bu sözleri Mu'tezilî ez-Zemahşerî (538/1143)'nin tefsirinde zikrettiği şu ifadelerle benzeşmektedir: "Rasulullah(a.s) geceleyin bir kadife örtünüp bürünmüş yatıyordu. Onun kadifeye bürünerek yatması hoş görülmediğinden uyandırılarak kendisine nidâda bulunuldu. Onun bu şekilde vahye muhataba hazır hale getirilmesi ise - tıpkı bir işe önem vermeyen ve o işin kendisini ilgilendirmedikğini tavırlarıyla belli eden kişinin yaptığı gibi - uykuda bulunan ağırlık sebebiyledir."¹⁶ Onun bu sözlerini tenkit eden İbnü'l-Münîr (683/1284) konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "ez-Zemahşerî (538/1143)'nin 'Allah'ın Hz.Peygamber'e böyle bir tarzda hitap etmesi, onun içerisinde bulunduğu söz konusu durumun (bir örtüye bürünerek yatması halinin) hoş görülmediğini bildirmek içindir.' şeklindeki sözü yanlış ve edebe aykırıdır. Allah'ın ikram ve ihtiram mahiyetindeki hitap adetinin bu tarzda olduğunu bilen bir kimse, ez-Zemahşerî'nin bu konudaki düşüncelerinin boş ve geçersiz olduğunu bilir. Alimler bu hususta şunları söylemişlerdir: 'Allah, Hz. Peygamber'e, ismiyle hiç hitap etmemiştir. Bu, diğer peygamberler için söz konusu olmayıp, ikram ve iltifat için sadece Hz. Peygamber'e ait olan bir özelliktir. Bu sebeple Hz. Peygamber'e ismiyle bile hitap edilmediği halde, hoş görülmeyen, yadırgayıcı bir üslup ile hitap edilmesi nasıl olabilir?..."¹⁷

B. er-RÂGIB'IN el-MÜFREDÂT ADLI ESERİ

1. Kitabın Konusu

el-Müfredât adlı eserin konusunu, Kur'an'da az kullanılan, üstü kapalı ve anlaşılması zor kelimelerin açıklanması oluşturmaktadır. Ğaribü'l-Kur'ân ile Kur'an'da üstü kapalı ve anlaşılması zor kelimelerin delalet ettikleri anlamlarının bilinmesi hedeflenmektedir. Nitekim ez-Zerkeşî (794/1392) *el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân* isimli eserinde şunları söylemektedir. "Bu konuda bir grup kimse eser vermiştir. Ebû Ubeyde (210/825)'nin *el-Mecâz* adlı kitabı bu konuda te'lif edilen eserlerdendir. ... *el-Müfredât*

¹⁴ Bu ifade er-Râgıb el-İsfahânî'ye değil, makale müellifi olan Dr. Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis'e aittir.(ç.n.)

¹⁵ Müzzemmil,73/1.

¹⁶ *el-Keşşâf*, IV/151, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife baskısı

¹⁷ *el-İnsâf*, IV, 151, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife baskısı

Bazı arkadaşlar, özellikle ilim öğrencilerinin muhtaç olup kesinlikle vazgeçemeyeceği bir kaynak durumundaki **er-Râgıb el-ısfahânî** (502/1108)'nin **Müfredâtü'l-Kur'ân** adlı eserinde bulunan bir takım te'villeri açıklamam hususunda beni teşvik ettiler. Ben de Yüce Allah'tan yardım isteyerek müellifi, hayatını ve fikriyatını tanıtarak çalışmaya başladım. Daha sonra da müellifin bu **el-Müfredât** adlı kitabını, ve ondaki metodunu tanıtarak, kitabın değerini anlatmaya çalıştım. Ardından da, kitabın Beyrut'taki **Darü'l Ma'rife** tarafından yayınlanan baskısını esas alarak, kitapta bulunan söz konusu te'villeri, eleştiriye açık yönlerini bunlara verilebilecek cevapları belirterek ele alıp inceledim. Bu çalışmamın Allah katında makbul ve isabetli olmasını niyaz ederim. Salât ve selam peygamberimiz Hz. Muhammed'e, ailesi ve tüm sahabeti üzerine olsun.

Başarıya ulaştıran Allah'tır.

I- MÜELLİF ve el-MÜFREDÂT ADLI ESERİ⁷

A.er-RÂGİB el-İSFAHÂNÎ'NİN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

1. İsmi, Nesebi ve Künyesi

Onun adı, el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Ebü'l Kâsım el-ısfahânî veya "el- Esbehânî" olup, er-Râgıb olarak tanınmıştır.

2. Doğumu ve Ölümü

Kaynaklar doğum tarihi, yetişmesi, ilmi nereden aldığı ve kimlere hocalık yaptığı hakkında bize yeteri kadar bilgi vermemektedir. Ölüm tarihi konusunda da farklı tarihler verilmektedir. **Keşfü'z-zunûn** adlı kitabın yazarı, vefatının 500(h.) küsur yıllarında olduğunu söylemektedir.⁸ **e'l-Hızânetü't-teymûriyye** fihristinde⁹ vefatının 503(h.) yılı olduğunu belirtmiştir. **el-Mecmeu'l-'arabî** dergisinde¹⁰ ise vefatının 452(h.) yılı olduğu zikredilmiştir.

3. Alimlerin Övgüleri

Alimler er-Râgıb'ı tefsir ve edebiyatta maharetti, ilim ve araştırma sahibi olduğunu söyleyerek övmüşlerdir. **ez-Zehebî** (748/1347) onun hakkında şunları söylemektedir: "O, çok bilgili, araştırmacı ve herkesi hayrete düşürecek kadar parlak zekaya sahip bir kişidir."¹¹ Yine onunla ilgili olarak **Ahmed el-Ednevî** (XI.asır) "er-Râgıb, çeşitli ilimlerde âlim ve tefsirde mâhir birisiydi."¹² demiştir. **ez-Ziriklî** (1396/1976) ise onu şöyle tanımlamaktadır: "O, hem hikmet sahibi âlimlerden hem de edib idi."¹³

4. Fikriyatı

er-Râgıb Eş'arî itikâdını benimsemişti. O, "muhabbet", "rıza", "rahmet", "meveddet", "istivâ", "yedeyn", "vech" ve "ayn" gibi sıfatları Allah'tan tenzih (*ta'fîl*) ve te'vil etmiştir. O bütün bunları tartışmalı bir takım kelâm esaslarına dayandırmaktadır. Bu kitabın incelenmesi sırasında söz konusu te'villerle ilgili olarak kendisine gerekli cevaplar verilecektir. Müellifin **el-İtikâd** adlı kitabı da söylediklerimizin en doğru tanığıdır.

⁷ Biyografisi için bkz. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII,120; *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XIII,45; *Buğyetü'l-vu'ât*, II,297; *el-A'lâm*, II,255; *Keşfü'z-zunûn*, I,36.

⁸ bkz.I/36.

⁹ bkz.III,108.

¹⁰ bkz.XXIV, 275.

¹¹ *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII,120.

¹² *Tabakâtü'l-müfessirîn*, s.68.

¹³ *el-A'lâm*, II,255.

Bu kitap, *Ümmü'l Kurâ Üniversitesinde* bilimsel bir tez olarak tahkik edilmiştir. Müellifin incelenen *el-Müfredât* adlı kitabında Mu'tezilî Kaderiyyecilere cevap verme gayretleri görülmektedir. Söz konusu kitaptaki "c-b-r" maddesinde görülen şu ifadeler buna örnektir: "Yüce Allah'ın "el-Azîz", "el-Cebbâr" gibi sıfatlarla vasıflandırılması hususunda şöyle denilmiştir: Allah insanları icbar ettiği -yani murat ettiği bir şeye onları zorladığı- için bu sıfatlarla vasıflandırılmıştır. Bir grup Mu'tezilî alim anlam açısından bu ifadeleri kabul etmemişler, Allah'ın bütün bunlardan münezze ve yüce olduğunu belirtmişlerdir. Halbuki bu ifadelerin kabul edilmesinin pek yadırganacak bir yönü yoktur. Çünkü Yüce Allah, insanların kaçınıp kurtulmaları mümkün olmayan hastalık, ölüm, öldükten sonra dirilme gibi bir çok şeye onları ilahi hikmet gereği zorlamıştır. Bu zorlama, bilgisiz, aşırı gidenlerin -Cebriyye¹⁴- algıladıkları türden bir zorlama değildir. Allah sadece ilahi hikmetin zorlamayı gerektirdiği hususlar için insanları zorlamaktadır."

er-Râgib, "*Ey örtünüp bürünen*"¹⁵ ayetindeki "**z-m-l**" (زمل) (maddesinde olduğu gibi zaman zaman da **Mu'tezile**'den etkilanmaktadır. O, burada ("**z-m-l**" maddesinde, zikrolunan Müzzemmil,73/1.ayetini açıklarken) şunları söylemektedir: " 'yani elbisesi içinde örtünüp bürünen' Bu (üslûp), bir şeyi bildirme ve hissettirme (*iş'âr*) yolu olup, işe pek önem vermeyip ağır davranan kimseden kinâye ve ta'rîz (söz dokundurma)'dir. Onun bu sözleri Mu'tezilî **ez-Zemahşerî** (538/1143)'nin tefsirinde zikrettiği şu ifadelerle benzeşmektedir: "Rasulullah(a.s) geceleyin bir kadife örtünüp bürünmüş yatıyordu. Onun kadifeye bürünerek yatması hoş görülmediğinden uyandırılarak kendisine nidâda bulunuldu. Onun bu şekilde vahye muhataba hazır hale getirilmesi ise -tıpkı bir işe önem vermeyen ve o işin kendisini ilgilendirmediğini tavırlarıyla belli eden kişinin yaptığı gibi - uykuda bulunan ağırlık sebebiyledir."¹⁶ Onun bu sözlerini tenkit eden **İbnü'l-Münîr** (683/1284) konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "**ez-Zemahşerî** (538/1143)'nin 'Allah'ın Hz.Peygamber'e böyle bir tarzda hitap etmesi, onun içerisinde bulunduğu söz konusu durumun (bir örtüye bürünerek yatması halinin) hoş görülmediğini bildirmek içindir.' şeklindeki sözü yanlış ve edebe aykırıdır. Allah'ın ikram ve ihtiram mahiyetindeki hitap adetinin bu tarzda olduğunu bilen bir kimse, **ez-Zemahşerî**'nin bu konudaki düşüncelerinin boş ve geçersiz olduğunu bilir. Alimler bu hususta şunları söylemişlerdir: 'Allah, Hz. Peygamber'e, ismiyle hiç hitap etmemiştir. Bu, diğer peygamberler için söz konusu olmayıp, ikram ve iltifat için sadece Hz. Peygamber'e ait olan bir özelliktir. Bu sebeple Hz. Peygamber'e ismiyle bile hitap edilmediği halde, hoş görülmeyen, yadırgayıcı bir üslup ile hitap edilmesi nasıl olabilir?..."¹⁷

B. er-RÂGİB'İN *el-MÜFREDÂT* ADLI ESERİ

1. Kitabın Konusu

el-Müfredât adlı eserin konusunu, Kur'an'da az kullanılan, üstü kapalı ve anlaşılması zor kelimelerin açıklanması oluşturmaktadır. Garîbü'l-Kur'ân ile Kur'an'da üstü kapalı ve anlaşılması zor kelimelerin delalet ettikleri anlamlarının bilinmesi hedeflenmektedir. Nitekim **ez-Zerkeşî** (794/1392) *el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân* isimli eserinde şunları söylemektedir. "Bu konuda bir grup kimse eser vermiştir. **Ebü Ubeyde** (210/825)'nin *el-Mecâz* adlı kitabı bu konuda te'lif edilen eserlerdendir. ... *el-Müfredât*

¹⁴ Bu ifade er-Râgib el-İsfahânî'ye değil, makale müellifi olan Dr. Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis'e aittir.(ç.n.)

¹⁵ Müzzemmil,73/1.

¹⁶ *el-Keşşâf*, IV/151, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife baskısı

¹⁷ *el-İnsâf*, IV, 151, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife baskısı

adlı kitap ise bu konuda te'lif edilmiş en güzel eserdir."¹⁸ *es-Suyûtî* (911/1506) de *el-İtkân*'da aynı şeyleri söylemiştir.¹⁹

2. er-Râgıb'ın el-Müfredât'ın Madde Başlıklarını Düzenleme Yöntemi

er-Râgıb, kitabın maddeleğini düzenlemedeki yöntemini şöyle anlatmaktadır: "Kur'an kelimelerinin müfredatını içeren bir kitabı, hece harflerine göre yazma konusunda Allah'tan yol göstermesini istedim. Kur'ân kelimelerini alfabetik harf sırasına uygun bir şekilde -yâni önce ilk harfî elif olan, daha sonra ilk harfî bâ olan kelime dizilişinde olduğu gibi- sıraladım. Bu sıralamayı yaparken -sonradan eklenen ziyade harfleri değil de- aslı harfleri esas aldım. Bu kitabın hacminin alabildiği ölçüde, buradaki lafızlarla, onlardan kendi hakiki manasından başka manada kullanılanları (*müsteâr*) ve türemiş olanları (*müşâtâk*) arasında bulunan ilişkilere işaret ettim."

Kitabın bu tanıtımında şu hususlar ortaya çıkmaktadır:

1- Müellif eserine konu olarak Kur'an kelimelerini temel almak istemiştir. Böylece eser kelime açıklamalarıyla uğraşan lügat çalışmalarına yakın bir çalışma olmuştur.

2- Müellif alfabe harflerinin sırasına uygun olarak bu kelimelerin ilk harflerine göre şu şekilde bir sıra takip etmiştir: Hemze- bâ- hemze, hemze- bâ- bâ, ardından hemze-bâ-tâ, sonra hemze- bâ.... yâ'ya kadar. Müellif diğer harflerde de aynı yöntemi uygulamıştır.

3- Müellif kelimelere, kelimelerin ziyadeli (*mezîd*) olmasından önceki hali olan kök harfleriyle başlamaktadır. Bu yöntem sözlüklerde kullanılan yöntemdir.

4- Müellif bu ek almamış kök harfleri madde başlığı yapmıştır. Onun altında, bu kök harflerden türeyen ve bunlara -yani bu kök harflere Kur'an kelimelerinden- yakın olan tüm kelimeleri açıklamaktadır.

3. Kitabın Baskıları

el-Müfredât'ın bir çok baskısı yapılmıştır. Sonuncusu, *Safvân Adnan Dâvûdî*'nin tahkiki ile *Dârü'l-Kalem* baskısıdır. Muhakkik tahkikinde dört nüshayı esas almıştır. Kitabın baskıları:

1- İki, hicri 1287 yılında yapılan baskıdır.

2- *Matbaatü'l-Edebiyye* hicri 1306 yılında Kahire'de basmıştır.

3- Hicri 1322 yılında Kahire'de *Matbaatü'l-Hürriyye*'de basılmıştır.

4- Aynı yıl, *İbnü'l-Esîr* olarak tanınan *Ebu's-Seâdât el-Cezerî* (606/1209)'nin *en-Nihâye fî ğaribi'l hadîs* adlı kitabının kenarında Kahire'de *Matâbiu'l-Haşşâb*'da basılmıştır.

5- *Muhammed ez-Zührî el-Ğamrâvî*, hicri 1324 yılında Kahire'de neşretmiştir.

6- Yine hicri 1324 yılında Kahire'de *Matbaatü'l-Meymuniyye* basmıştır.

7- *Muhammed Seyyid Kılânî* 1961 yılında sınırlı bir önsöz ile neşretmiştir. *Matbaatü'l-Halebî*'de basılmıştır.

8- *Nedim Mar'aşlî*'nin tahkiki ile 1972 yılında Beyrut'ta *Dârü'l-fikir*'de çok güzel bir şekilde ciltli olarak basılmıştır.

9- Tahran'da 1973 yılında *Hasan el-Mustafavî*'nin katkılarıyla basılmıştır. Uygun şekilde çeşitli fihristler ilave edilmiştir.

¹⁸ *el-Burhân*, I,291.

¹⁹ *el-İtkân*, II,3.

10- Onuncu baskısı, yayına hazırlayan ve baskı editörlüğünü yapan Dr. Muhammed Ahmed Halefullah tarafından 1970 yılında *Matbaatü'l-Fenniyyetü'l-Hadise*'de basılmıştır. Bu baskı büyük boy 851 sayfa olup maddeler ve kelime kökleri farklı ve belirgin olarak gösterilmiştir.

II. er-RÂĞİB'İN BAZI İLAHİ SIFATLARI TE'VİLİNE ELEŞTİRİLER

A. BİRİNCİ TE'VİL: "E-T-Y" (آتي) MADDESİ: "İtyân"

er-Râğib "فَاتِي الله بنيانهم من القواعد" *Sonunda Allah da onların kurdukları binalarına (kudretiyle) temellerinden geldi.*²⁰ ayetinde geçen 'Allah'ın gelmesinin' tıpkı '*Rabbin geldiği zaman...*'²¹ mealindeki ayetinde olduğu gibi Allah'ın emrinin gelmesi ve iradesinin tahakkuk etmesi anlamlarında olduğunu söylemektedir.

Kanâtîme göre er-Râğib "el-mecî" sıfatını te'vil ederek, bu kelimeyi Allah'ın emir ve tasarrufunun gelmesi olarak ifade etmiştir. Bu şekildeki bir te'vil, yanlış bir te'vildir. Doğrusu ise ayetlerde, Yüce Allah'ın kıyamet günü, teşbih (Allah'ı yaratılmışlara benzetmek), temsil, keyfiyet ve ta'til (Allah'a ait sıfatları O'ndan nefyetmek) den uzak olarak kendisine layık bir biçimde 'gelmesi'nin ispat edilmesidir. Bu sıfat, Yüce Allah'ın mukaddes sıfatlarındandır.

İbn Cerîr (310/922) "*Rabbin geldiği zaman...*"²² ayetini açıklarken şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah der ki: Ey Muhammed! Rabbin ve melekleri peş peşe saflar halinde geldikleri zaman..."²³

Şeyhü'l-İslâm es-Sâbü'nî (580/1184) şöyle der: "Selef, Yüce Allah'ın indirdiği şu ayette zikredilen 'Allah'ın gelmesini', Allah'a izâfe etmektedir. (هل ينظرون إلا أن يأتيهم الله في ظلل (من الغمام والملائكة) "*Onlar (böyle davranmakla); bulut gölgeleri içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?*"²⁴

el-Eş'arî (324/936) şunları söylemektedir: "Selef, Kıyamet günü Allah'ın ve meleklerinin saflar halinde geleceği hususunda ittifak etmiştir."²⁵

es-Sa'dî (1376/1956) ise tefsirinde şunları söylemektedir: "Allah buluttan gölgeler içerisinde kulları arasında hüküm vermek için gelir. Melâike-i Kiram ve ehl-i semanın hepsi saf saf yâni bir biri ardı sıra saflar halinde gelirler. Bütün bir gökyüzünün melekleri saflar halinde gelirler. Yaratılmış olanlardan kendi dışındakileri kuşatırlar. Bu saflar, O Cebbâr hükümdara boyun eğiş ve itaat saflarıdır."²⁶

"el-Mecî" 'nin, "Allah'ın emrinin gelmesi" olarak tefsir edilmesinin yanlış olduğunun delillerden birisi de, Allah'ın, meleklerin gelmesini açıkça ifade etmiş olmasıdır. Zira melekler zaten Yüce Allah'ın emrine bağlıdır. Dolayısıyla, şayet "el-mecî" ile "Allah'ın emrinin gelmesi" anlamı kastedilmiş olsaydı, Yüce Allah'ın gelmesinin zikredilmesinin ardından meleklerin zikredilmesinin bir anlamı olmazdı.

²⁰ Nahl, 16/26.

²¹ Fecr, 89/22.

²² Fecr, 89/22.

²³ *Tefsirü İbn Cerîr*, XII, 576.

²⁴ Bakara, 2/210.

²⁵ *Akîdetü's-selef ashâbü'l-hadîs*, s.27, Darü's-Selefiyye baskısı.

²⁶ *Tefsirü's- Sa'dî*, VII, 623.

B. İKİNCİ TE'VİL: "B-Ğ-Z" (بغض) MADDESİ: "Buğz"

er-Râgıb şunları söylemektedir: "Hz. Peygamber (a.s) **'Şüphesiz Yüce Allah, kötü söz söyleyip kötü eylemde bulunan kimseye ve bunları yapana özenen kimseye buğz eder.'** buyurmaktadır. Hadiste Yüce Allah'ın buğz etmesinin zikredilmesi, O'nun lütuf ve bereketi ile başarıya ulaştırma nimetlerinden bu kimsenin uzak kılındığına bir uyarıdır."

Kanaatime göre er-Râgıb'ın bu sözleri, Allah'ın "buğz" sıfatını te'vil etmek, onu gerçek anlamından dışarı çıkarmak ve Allah'ın buğz etmesini, onunla ilintili olan (lâzım) şeylerle tefsir etmektir. er-Râgıb'ın zikretmiş olduğu bu bilgiler, "buğz" ile ilintili olan hususlardandır (levâzım). Fakat "buğz" sıfatı, Yüce Allah'ın fiili sıfatlarındandır. Sahih hadisler de bunu göstermektedir. Örneğin şu hadis: **"Allah bir kulu sevdiği zaman..., ve bir kula da buğz ettiği zaman Cebraîil çağırır ve ona şöyle der: Ben falan kimseye buğz ediyorum."**²⁷

Bu nedenle İbn Kayyim (751/1350) şöyle demiştir: "Yüce Allah'ın kendisini vasıflandırmış olduğu "muhabbet", "rıza", "ferah"/sevinç, "gazap", "buğz" ve "suht"/öfke gibi sıfatlar, kemal sıfatlarının en büyüklerindendir."²⁸

C. ÜÇÜNCÜ TE'VİL: "C-D-D" (جدد) MADDESİ: "Cedd"

er-Râgıb şunları söylemektedir: "İlahi feyiz, **cedd**/şân diye adlandırılmıştır. Yüce Allah buyurur ki: **وَلَهُ تَعَالَى جَدِّ رَبَّنَا** *Doğrusu, Rabbimizin cedd/şânı çok yücedir.*²⁹ Burada geçen **cedd**, feyz/bereket, ikram anlamındadır. **Cedd**'in azamet anlamını taşıdığı söylenmiştir."

Kanaatime göre -**Ceddü Rabbînâ**-daki 'cedd' kelimesinin, feyiz, bereket şeklinde tefsir edilmesi uygun değildir. Çünkü böyle bir tefsirden tasavvufun kokuları gelmektedir. Böyle bir te'vil ile -bir kısım tasavvuf, felsefe ve kelimah ehlinin vahyi, Rabbin bizzat kendisinden peygambere, veliye veya benzeri kimselere akan nefsânî bir feyiz olarak algıladıkları gibi- yanlış yorumlarda bulunulur. Oysa bu ayetin tefsirinde selef müfessirlerin ifadeleri, mülk, celâl, azamet, kibriyâ, şân vb. anlamlar etrafında oluşmuştur."³⁰

D. DÖRDÜNCÜ TE'VİL: "C-M-L" (جمل) MADDESİ: "Cemâl"

er-Râgıb bu konuda şunları söylemektedir: "Bu yönde Hz. Peygamber (a.s.) 'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **'Allah güzeldir, güzeli sever.'**³¹ Hz. Peygamber bu sözünü bir çok hayırın Allah tarafından verildiğine ve kendilerine hayır bahşedilenlerin de Allah tarafından sevildiğine işaret etmektedir."

Kanaatime göre er-Râgıb, Allah'ın "cemâl" sıfatını, O'nun hayırlar vermesi şeklinde te'vil etmiştir. Böyle bir te'vil, yanlış bir te'vildir. Çünkü er-Râgıb burada genel olan bir hususu -genelin bir bölümü ile- hasretmektedir. Şüphesiz ki Yüce Allah, zât, sıfat ve fiilleriyle, kendisine layık bir şekilde, "cemâl" sıfatıyla muttasıftır.

el-Hâfız Kavvâmü's-sünne Ebû'l-Kâsım el-Esbahânî (535/1141), *el-Hucce fi beyâni'l mehacce* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Bazı görüş sahipleri der ki: Allah'ın 'cemâl' ile nitelendirilmesi caiz değildir! Oysa bu ismin -yani Allah'ın bu isimle nitelendirilmesinin- inkar edilip yadırganacak bir yönü

²⁷ Müslim, (2637), Ebû Hüreyre'den

²⁸ *es-Savâiku'l-mürsele*, IV, 1451, Darü'l-âsime baskısı.

²⁹ Cinn, 72/3.

³⁰ *el-Mâverî, en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 110, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye baskısı.

³¹ Müslim, (91), İbn-i Mesud'dan.

bulunmamaktadır. Çünkü bir hadis Hz.Peygamber (a.s.)'den bize sahih olarak ulaştığı zaman buna karşı çıkmamanın bir manası yoktur. Hz. Peygamber (a.s.)'ın şöyle buyurduğu sahihtir: **'Allah cemil (güzel)'dir, güzeli sever.'** Bu durumda yapılacak tek iş, buna sadece iman ve teslimiyettir."³²

İbn Kayyim (751/1350) en-Nûniyye isimli eserinde şöyle demiştir:

"O, gerçek güzeldir. Nasıl olmasın? Bu mevcudâtın diğer güzellikleri O **Cemil**'in eserlerindendir. Bu eserlerin sahibi, irfan ehli katında çok kıymetlidir.

O'nun zâtı, sıfatları, fiilleri ve isimleri ile olan **"cemâl"**ı/güzelliği, hep delil iledir.

O'nun zâtına, sıfatına benzer hiçbir şey yoktur. Bütün sahiplerinin iftialarından münezzehtir."³³

el-Herrâs³⁴ **eş-Şerh**'te şöyle söylemektedir: " **'el-Cemil**'e gelince O, Yüce Allah'ın **'el-cemâl**' den türetilmiş isimlerinden olup 'çok güzel olan' anlamındadır. Bu vasıftan Yüce Allah için sabit olan, mutlak güzelliştir. Öyle ki o, gerçek bir güzelliştir. Bu mevcudâtın güzelliği, renklerinin çokluğu, alanlarının farklılığıyla, Allah'ın güzelliğinin eserlerinden sadece bir bölümüdür. Öyleyse Yüce Allah bu sıfata, bütün güzellerden daha lâyıktır. Mevcudâta güzellik bahşedenin, mutlaka bu niteliğin en üst zirvesinde bulunması gerekir. O Yüce Allah, zâtı, isimleri, sıfatları ve fiilleri ile güzeldir."

Allah'ın zâtının **"cemâl"**ı/güzelliğine gelince, bu konu, hiç bir mahlukun hakkında bir şeyler ifade etmesi veya künhünün bir kısmına ulaşması mümkün olmayan bir konudur. Cennet halkının içerisinde bulundukları sürekli nimetler, birbirinden değişik lezzetler ve değeri takdir edilemeyen sevinçlerle onlar Rablerini gördükleri ve cemalinin zevkini tattıkları zaman, içerisinde bulunup yaşadıkları her şeyi unutmaları ve bu nimetlerin yanlarından kaybolması, sana Allah'ın güzelliğini anlatmak için yeterli bir husustur. Onlar bu durumun kendileri için sürekli devam etmesini isterler. Onlar için bu güzelliği izlemeye dalmak kadar daha sevimli bir şey yoktur. Onlar kendi güzelliklerine, Yüce Allah'ın güzelliği ve nurundan güzellik katarlar. Sürekli bir arzu ile O'nu görmeye devam ederler. Tâ ki onlar, o mükafatların kat kat fazlasıyla verildiği günde, neredeyse sevinçten uçacak hale gelirler.

İsimlerinin güzel olmasına gelince, bunların tamamı güzeldir. Hatta onlar mutlak olarak isimlerin en iyi ve en güzelleridir. Hepsı Allah'a ait **"hamd"**, **"mecd"**, **"cemâl"**, **"celâl"** sıfatlarının kemâlâtına delâlet etmektedir. Güzel ve iyi olmayan hiçbir şey asla onlarda bulunmaz.

Sıfatlarının güzelliğine gelince, bütün sıfatları, kemal ve mecd/övgü sıfatları, sena ve hamd vasıflarıdır. Hatta bunlar sıfatların en geniş ve en genelidir. Etkileri ve ilgili şeyler açısından özellikle de **"rahmet"**, **"birr"**/iyilik, **"kerem"**, **"cûd"**/cömertlik, **"ihسان"**, **"in'am"** sıfatları, sıfatların en mükemmelidir.

Fiillerinin güzelliğine gelince bunlar, üzerine hamdedilip şükredilen ihsan ve iyilik fiilleri ile yine hikmete uygunluğu dolayısıyla üzerine hamd edilen adalet ve hamd fiilleri arasında cereyan etmektedir. O'nun fiillerinde abes/boş, tutarsızlık, haksızlık ve zulüm olmaz. Aksine fiillerinin tamamı, hayır, rahmet, olgunluk, hidayet, adalet ve hikmettir. **"Şüphesiz Rabbim dosdoğru bir yol üzerindedir."**³⁵ ayeti bunu ifade etmektedir. Çünkü fiillerin mükemmelliği, zât ve sıfatların mükemmelliğine bağlıdır. Zira fiiller sıfatların eserleridirler. O'nun sıfatları da az önce dediğimiz gibi sıfatların en

³² **el-Hucce fi beyânî'l- me hacce**, II, 456.

³³ **en-Nûniyye**, II, 64.

³⁴ Çağımız müelliflerinden olan Dr.Muhammed Halil el-Herrâs, İbn Kayyim (751/1350)'in **Kasîdeti'n-Nûniyye** isimli eserinin şârihidir. (bkz. **Şerhü Kasîdeti'n-Nûniyye**, Beyrut, 1995) (ç.n.)

³⁵ Hûd, 11/56.

mükemmellerindendir. Dolayısıyla fillerin de en mükemmel fiiller olmasında şaşılacak hiçbir şey yoktur.”³⁶

E. BEŞİNCİ TE'VİL: “H-B-B” (حب) MADDESİ: “Muhabbet”

er-Râgıb'a göre, “فسوف يأتي الله بقوم يحبهم ويحبونه” *Allah, (onların yerine) öyle bir kavim getirir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.*³⁷ ayetinde geçen Allah'ın bir kula olan ‘muhabbet’i / bir kulu sevmesi, ona nimet vermesidir.”

Kanaatime göre er-Râgıb, “Muhabbet” sıfatını gerçek anlamından başka bir yöne çevirmiş, onu, Allah'ın kuluna nimet vermesi olarak te'vil etmiştir. Bu geçersiz ve batıl bir te'vidir. Doğrusu ise; Allah'ın yüceliğine uygun olarak, ümmetin selefinin kabul ettiği biçimde “muhabbet” sıfatını, ve bu sıfatın gerektirdiklerinden olan (levâzım) nimet verme ve benzeri şeyleri Allah için ispat etmektir. Zira nimet verme, “muhabbet”/Allah'ın sevme sıfatının gerektirdiklerindendir. (levâzım). Yüce Allah'ın “muhabbet” ini gerçek anlamından çıkararak başka yöne çevirip onunla ilintili şeylerin (levâzım) biriyle te'vil etmek doğru değildir.

F. ALTINCI TE'VİL: “H-Y-Y” (حي) MADDESİ: “Hayy”

er-Râgıb'a göre, “Bir yerde Yüce Allah için, O ‘hayy’dır/diridir. denildiğinde bunun anlamı, ölüm O’nun için geçerli değildir demektir ve bu isim sadece aziz ve celil olan Allah için söz konusudur.”

Kanaatime göre er-Râgıb, “hayat” sıfatını, sübûtî bir sıfatla değil de selbî sıfatla tefsir etmiştir. Oysa “hayat”, Yüce Allah'ın zâtî-sübûtî sıfatıdır. O, sıfatların en muazzamlarından birisidir. Bu sıfatın gerektirdiği hususlardan (levâzım) birisi de Yüce Allah için ölümün olmadığını ispat etmektir. Bu sıfat, “kudret” sıfatı gibidir. “Kudret” te sübûtî bir sıfattır. “Kudret” sıfatının gerektirdiği hususlardan birisi de Allah'ın acizlik ve yoklukla karşılaşmamasıdır. Ölümsüzlük, “hayat” (Allah'ın diri olması)ın bizzat aynıdır değil, aksine onun gerektirdiği hususlardan (levâzım) olan bir durumdur.

el-Herrâs, en-Nûniyye şerhinde şöyle der: “ ‘Hayy’, kendisinde ölüm ve yokluk/fenâ (varlığının sonu olması)’nın bulunmadığı ebedî tam bir hayatla vasıflanmak anlamındadır. Bu sıfat ta sadece Allah'ın zâtına ait olan zâtî sıfatlardandır. Allah'ın ‘kayyûm’ olması diğer fiilî kemal sıfatlarının olmasını gerekli kıldığı gibi, O’nun diri olması (Hayât) da diğer ‘ilim’, ‘kudret’, ‘irâde’, ‘semi’ , ‘basar’, ‘izzet’, ‘kibriyâ’, ‘azamet’ vb. gibi zâtî kemal sıfatlarının olmasını gerekli kılar.”³⁸

G. YEDİNCİ TE'VİL: “H-Y-Y” (حي) MADDESİ: “Hayâ”

er-Râgıb şunları söylemektedir: “Hz. Peygamber’in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: ‘Allah ak saçlı bir müslümana azap etmekten hayâ eder.’ Burada Allah'ın haya etmesi elbette ki O’nun utanıp sıkılması değildir. Allah böyle nitelendirilmekten münezzehtir. Oysa burada Allah'ın haya etmesiyle kastedilen Allah'ın o kişiye azap etmeyi terk etmesidir.”

Kanaatime göre er-Râgıb, Allah'ın sıfatlarından biri olan “Hayâ” ve “istihyâ” (utanma) sıfatını, Allah'ın kuluna azap etmeyi terk etmesi şeklinde te'vil etmiştir. Bu şekildeki bir te'vil apaçık bir tahriftir. Çünkü Allah'ın kuluna azap etmeyi terk etmesi, “hayâ” sıfatının gereği olan (levâzım) bir durumdur. “Hayâ” sıfatı da Allah'ın diğer sıfatları gibi yüceliğine uygun bir tarzda O’nun için sabit olan bir sıfatıdır.

³⁶ Şerhü'n-Nûniyye, II, 64

³⁷ Mâide, 5/54.

³⁸ en-Nûniyye, II, 104.

-İbn Cerîr (310/922) der ki: “Şâni Yüce Allah kullarına bildirdiği üzere, sivrisinek ve onun ötesinde bir varlığı misal vermekten utanıp- çekinmez.”³⁹ el-Begâvî (516/1122) demiştir ki: “Yani O, zikredilen örneği vermekten kaçınmaz ve hayâsı da O’nu engellemez.”⁴⁰

İbn Kayyım (751/1350) en-Nûniyye’de der ki: O Hayâ sahibidir kendisine açıktan isyan edilmesi halinde bile kulunu rezil edecek değildir.

Bilakis kulunun hatasını gizler. Çünkü O, kulundaki hatayı örtüp gizleyendir ve bağışlayandır.⁴¹

el-Herrâs der ki: “Yüce Allah’ın “hayâ” .sıfatı kendi zâtına lâıyk bir tarzdadır. O’nun hayâsı ayıplanma ya da kınanma korkusu sırasında kişide oluşan hal değişikliği ve ezilip büzülme .şeklindeki yaratılmışların hayâsı gibi değildir. Bilakis O’nun hayası, rahmetinin genişliği, kerem ve cömertliğinin mükemmelliği, affının ve hilmimin büyüklüğü ile münâsip olmayı terk etmesidir. Kul, Rabbi karşısında çok aciz ve O’na çok muhtaç olduğu halde O’nun nimetleriyle O’na açıkça isyan ettiği halde, hiçbir şeye muhtaç olmayan ve büyük kudret sahibi Yüce Allah, kulunun rezilliğini ortaya çıkarmaktan, günah örtüsünü kaldırmaktan haya eder de günahlarını gizleme sebeplerini onun için hazırladıktan sonra onun günahlarını gizler. Daha sonra da onu affeder ve bağışlar.”⁴²

H. SEKİZİNCİ TE’VİL: “R-H-M” (رحم) MADDESİ: “Rahmet”

er-Râgıb’a göre, “Yüce Yaratıcı “rahmet” sıfatı ile nitelendirildiği zaman, bundan maksat, O’nun ihsan ve lütufta bulunmasıdır ki bu da O’nun rahmetinden kaynaklanmaktadır. Buna göre, Allah’ın rahmetinin, O’nun nimet vermesi ve lütufta bulunması olduğu rivayet edilmiştir.”

Kanaatime göre er-Râgıb, Allah’ın “rahmet”ini, O’nun nimet vermesi, ihsan ve lütufta bulunması şeklinde te’vil etmiştir ki bu yanlış bir te’vildir. Çünkü böyle bir te’vilde, Allah’ın “rahmet” sıfatını iptal edip geçersiz kılma ve onu anlamıyla bağlantılı olan bir şeyle (levâzım) tefsir etme söz konusudur. “Rahmet” sıfatının gerektirdiği (lâzım) hususlar, nimet vermek, ihsan ve lütufta bulunmaktır. Selef ve imamlar tarafından belirlenmiş kurallara göre, Allah’ın isim ve sıfatlarına iman etmek, sıfat ayetlerini de hakiki anlamının dışına çıkaran bir te’vil de bulunmadan zahirine göre benimseyip kabul etmek gerekir. Bir sıfatın (Allah’a ait) hakiki anlamına aykırı bir şekilde te’vil edilmesi, o sıfatı iptal edip geçersiz kılma (ta’til) ve hatta onu inkar etmedir.

I. DOKUZUNCU TE’VİL: “R-D-Y” (رضى) MADDESİ: “Rızâ”

er-Râgıb’a göre, “Allah’ın bir kulundan râzı olması, onu emirlerine uyan ve yasaklarından kaçınan birisi olarak görmesi demektir.”

Kanaatime göre er-Râgıb, Allah’ın “rızâ” sıfatını, Allah’ın kulundan râzı olması ile kastedilen, Allah’ın kulunu emirlerine uyan ve yasaklarından kaçınan birisi olarak görmesi şeklinde bir anlamla te’vil etmiştir ki bu, son derece yanlış bir yorum olup, “rızâ” sıfatının anlamını tahrif etmektir. Doğrusu ise, “rızâ” sıfatını Allah’ın diğer sıfatları gibi yüceliğine uygun olarak Yüce Allah için ispat etmektir. Yüce Allah bazı kullarına kızır, bazı kullarından da râzı olur. Kendisine isyan edenlere kızır, itaat edenlerden de râzı olur. “Gazap”(kızma) ve “rızâ” (râzı olma) gerçek anlamlarında Allah’ın sıfatlarındandır. Bu iki sıfat Allah’ın diğer sıfatları gibidir. Nasıl Allah’ın diğer sıfatlarını ta’til (sıfatları

³⁹ Tefsîrû İbn Cerîr, I,214.

⁴⁰ Meâlimü’t-tenzîl, I,58.

⁴¹ en-Nûniyye, II,80.

⁴² Şerhü’n-Nûniyye, II,80.

Allah'tan tenzih ederek iptal edip geçersiz saymak) caiz değil ise, bu iki sıfatı da ta'til değildir. Çünkü Allah'ın bir kısım sıfatları hakkında söylenip belirlenmiş kaideler, aynen diğer bir kısım sıfatlar hakkında da geçerlidir. Bu bilinen bir kuraldır. Yine Allah'ın sıfatları hakkında geçerli sayılan bir görüş, O'nun zâtı hakkında geçerli sayılır. Nasıl ki O'nun zâtını temsil ve ta'tilsiz ispat etmek gerekiyorsa, sıfatlarını da aynı şekilde ispat etmek gerekmektedir. Çünkü sıfatlar, zât'tan doğup ortaya çıkmıştır. Kulun Allah'ın emirlerine uyması hususuna gelince, bu durum Allah'ın "rızá" sıfatının bizzat kendisi olmayıp, onun ("rızá" sıfatının) gerektirdiği (levâzım) hususlardandır. Elbette esas olan, lâzımı(gerektiren) melzûm (gerekli olan) ile beraber Allah için ispat edip kabul etmektir.

Ebü İsmâîl es-Sâbü'nî (580/1184) der ki: "Böylece **Selef**, '**semi**' ', '**basar**', '**ayn**'..., '**rızá**', '**suht**' (kızmâ, öfkelenme), '**hayât**'... gibi, Kur'ân'ın bildirdiği ve sahih haberlerde gelen bütün sıfatları Allah'a izâfe ederek O'nun için ispat ederler."⁴³

İ. ONUNCU TE'VİL: "S-M-A" (سمع) MADDESİ: "Semi"

er-Râgıb'a göre, "Yüce Allah '**semi**' '/İşitmek ile nitelendirildiğinde, bununla, işitilip duyulabilen şeyleri (mesmûât) bilmesi, onları değerlendirip ona göre karşılığını vermesidir."

Kanaatime göre **er-Râgıb**, Allah'ın "**semi**" sıfatını (işitmesini), O'nun "**ilim**" sıfatıyla (bilmesi) açıklamıştır. Bu bir metne (nass) delil ve karîne olmaksızın zâhir anlamının dışında bir anlam yüklemektir ki bu şekildeki bir te'vil, Allah'ın "**semi**" sıfatını (işitmesini) açıkça inkar etme ve geçersiz kılmadır (ta'til). Çünkü "**ilim**", "**semi**" (işitme) ve "**basar**" (görmek)dan farklı şeylerdir. Zira "**semi**" (işitme), seslerden duyulan şeylerle, "**basar**" (görmek) da, görülen şeylerle ilgilidir. Her ne kadar "**ilim**", "**semi**" (işitme) ve "**basar**" (görmek)in gerektirdiği hususlardan (levâzım) olsa bile bunlardan daha kapsamlıdır. Elbette asıl zorunlu olan, bir sıfatın lâzımıyla(gerektiren), melzûmunu(gereken) birbirinden ayırmaksızın birlikte Allah'a izafe ederek O'nun için ispat etmektir. "**Semi**" (işitme) ve "**basar**" (görme), Yüce Allah'ın keyfiyeti bilinmeyen iki sıfatıdır. Öyleyse bu sıfatları inkar edip geçersiz kılmaksızın(ta'til) bir şeye benzetmek(teşbîh)ten zak tutmak(tenzih) gerektiği gibi bunları temsil örneklendirme, esmetme)siz Allah'a izâfe ederek O'nun için ispat etmek gerekmektedir.

Ehl-i hadis akîdesini benimseyen **el-İsmâîlî** (371/982), şunları söylemektedir: "**Ehl-i hadis**, '**vech**' ve '**semi**' ' i Allah'a izafe ederek O'nun için ispat etmektedirler."⁴⁴

es-Sâbü'nî (580/1184), ise şunları söylemektedir: "**Ehl-i hadis**, '**semi**' ', '**basar**' gibi, Kur'ân'ın bildirdiği ve sahih haberlerde gelen bütün sıfatlar hakkında da aynı şeyleri söylemektedirler (Yâni bütün sıfatları da Allah'a izafe ederek O'nun için ispat ederler.)"⁴⁵ **el-Eş'arî** (324/936) der ki: "**Ehl-i hadis**, Allah'ın daima '**mevcûd**', '**hayy**'/diri, '**kâdir**', '**âlim**', '**mürîd**'/dileyen, '**semi**' ' /İşiten, '**basîr**'/gören olduğu üzerinde ittifak(icma) etmişlerdir."⁴⁶

J. ON BİRİNCİ TE'VİL: "S-V-Y" (سوى) MADDESİ: "İstivâ"

er-Râgıb'a göre, "الرحمن على العرش استوى '**Rahmân arşa istivâ etti**'⁴⁷ ayetinde olduğu gibi '**istivâ**', '**alâ**' harfi cerri ile müteaddi /geçişli yapıldığında '**istilâ**'/Allah'ın, yaratılmışları hakimiyeti altına alması anlamına gelir. Ayetin anlamının şu olduğu da

⁴³ *Akîdetü's-selef ashâbü'l-hadis*, s.5.

⁴⁴ *'İtikâdü eimmeti'l-hadis*, s.55.

⁴⁵ *'İtikâdü's-selef*, (*Akîdetü's-selef*), s.5.

⁴⁶ *Risâletü ehli's seğar*, s.66.

⁴⁷ Tâhâ,20/5.

söylenmiştir: 'Göklerde ve yerde bulunanlar O'nun için istivâ etmiş, yani her şey O'nun iradesine tam olarak uymuşlardır.' "

Kanaatime göre **er-Râgıb**, "**istivâ**" sıfatını inkar edip geçersiz kılmış (ta'til) ve onu gerçek anlamından çıkarıp istilâ/üstün gelmek şeklinde bir anlam ile te'vil etmiştir.

er-Râgıb'ın, bu şekildeki yorumu apaçık bir hatadır. 'Alâ' harfi cer'i ile müteaddi/geçişli olan "**istivâ**", ancak yücelik, istikrar, yükselme ve tırmanma anlamları ile tefsir edilebilir. Dilcilerin ifadeleri bu çerçevede dönüp dolaşmaktadır. **Buhârî** (256/870) 'nin **Sahih**'inde de naklettiği gibi **Mücâhid** (104/722) ve diğer tefsir imamları da bu görüştedir.

Selef'ten de bunlardan başka herhangi bir şey bilinmemektedir. Hatta "**istivâ**" nın 'istilâ' ile tefsiri, eskiden beri bilinen bir şey olmayıp **Cehmiyye** mezhebinin tefsirlerindendir. Ayrıca 'istilâ' kelimesinin anlamında çekişme, mücadele etme gibi manalar da bulunmaktadır. Halbuki hiçbir şey Yüce Allah'la çekişip, mücadele edemez.

İmam Mâlik (179/795) der ki: "**İstivâ**' ma'lûm, keyfiyeti ise meçhuldür."⁴⁸

İbnü'l-Mübârek (181/797) de şöyle demiştir: "Rabbimizin yaratıklarından uzak olarak yedi kat göklerin üstündeki Arş'a istivâ ettiğini bilir, kabul ederiz."⁴⁹

el-Eş'arî (324/936) der ki: "**Selef**, Allah'ın yeryüzünün(arz) üzerinde değil de, göklerin üzerinde bulunan Arş üzerinde olduğunda ittifak etmişlerdir."⁵⁰

Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye (728/1328) şöyle demiştir: "**İstivâ**'nın 'istilâ' anlamı ile te'vil edilmesini kabul etmeyenlerin bu konudaki görüşleri şunlardır:

1- Ne seleften ve ne de sahabe ve tabiûn gibi diğer müminlerden hiç kimse böyle bir tefsir yapmamıştır. Zira sahih kitaplarda onlardan böyle bir tefsiri nakleden olmamıştır. **Ebu'l Hasan el-Eş'arî** (324/936)'nin "**el-Makâlât**" ve "**el-İbâne**" adlı kitaplarında belirttiği üzere bu görüşü ilk önce bazı **Cehmiyye** ve **Mu'tezile** alimleri dile getirmişlerdir.

2- Kur'an'ın indirildiği dildeki anlamı bilinen bir kelimenin Kur'an'daki anlamı da bilinmiş olur.

3-İstilâ, -ister güç yetirmek, ister galip olmak, ister başka anlamlarıyla olsun-Rubûbiyyet kelimesi gibi bütün yaratıkları kapsamaktadır. "**Arş**" her ne kadar yaratılmışların en büyüğü olsa da, "**De ki: Yedi kat göklerin Rabbi, büyük Arş'ın Rabbi kimdir? diye sor,**"⁵¹ ayetinde ve sıkıntıların giderilmesi için yapılan dualarda da geçtiği üzere Rubûbiyyetin Arş'a izâfesi, Arş'tan başka diğer yaratıklara izâfesini ortadan kaldırmaz. Şayet "**istivâ**", 'istilâ' anlamında olsaydı- ki 'istilâ' kelimesi, bütün mevcûdât hakkında kullanılabilir- bu takdirde "**istivâ**", hakkında da -Arş'a izâfetesinin câiz olmasıyla beraber- şöyle denilmesi de caiz olurdu: Allah gökyüzüne, havaya, denize, toprağa, yerin üstüne, altına, ve benzeri şeylere istivâ etti. Çünkü O, Arş üzerine istivâ etmiştir. Müslümanlar arasında "Allah Arş'a istivâ etmiştir." denilmesi ve "Allah Arş'a ve bu eşyalara istilâ etmiştir" denilebildiği gibi "Allah bu eşyalara istivâ etmiştir." denilmesinde de ittifak olunca, "**istivâ**"nın manasının sadece Arş'a özgü olduğu, diğer eşyalar hakkında kullanılamayacağı anlaşılmış olur.

4-Yine dilciler şöyle demiştir: "**İstivâ**"nın 'istilâ' anlamı, sadece çekişip üstün gelmek anlamında kullanıldığı zaman söz konusudur. İki kişi, ben birisi diğeri üzerine galip geldiğinde 'istilâ etti' denilir. "**Arş**" hakkında hiç kimse Allah ile münazaa edemez."⁵²

"**İstivâ**"yı, 'istilâ' ile te'vil etmenin kaçınılmaz sonuçlarından biri şu husustur:

⁴⁸ *el-Esmâü ve's- sıfât*, s.515-516.

⁴⁹ *er-Reddû ale'l Cehmiyye*, s.67.

⁵⁰ *Risâletü ehli's-seğar*, s.75.

⁵¹ Mü'minin, 23/86.

⁵² *Mecmu'u'ü fetâvâ*, V, 144-147, kısaltılarak.

İbn Teymiyye (728/1328) der ki: "Kitap, sünnet ve dualarda çokça tekrar edilen bu kelimenin (*istivâ*), avam-havas herkes tarafından anlamının dinen ve âdeten manasının anlaşılmasının yolu, **Uhdes**'in şiirindeki bir beytin⁵³ manasının anlaşılmasına bağlıdır.⁵⁴ Bu da sakıncalı bir sonuca götürür. Söz konusu beyitteki anlamına hamledilmesi, "*istivâ*"yı te'vil edenlere karşı eserler yazan imamların hataya düştüklerini kabul etmeyi gerektirmektedir. Netice olarak bu durum ta Allah'a, Rasûlüne, sahabe ve imamlara yalan isnat etmeye kadar götürür. Ayrıca, Allah'ın kullarını kitap ve sünnet'in metinlerinde gelmiş olan ve akıllarına gelen bunça anlama rağmen başka anlamlarla değil de tek bir anlama dilediği sonucuna götürür. Yüce Allah, kişiye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklemeyiz. Böyle bir şey Allah, Rasûlü (a.s), sahabe ve tabiun için imkansız bir durumdur."⁵⁵

K. ON İKİNCİ TE'VİL: "Ş-H-D" (ش ه د) MADDESİ: "Şehâdet"

er-Râgıb'a göre, "Allah'ın kendi vahdâniyetine şahitlik etmesi, evrende ve nefislerimizde birliğine delalet eden şeyleri yaratmasıdır."

Kanaatime göre **er-Râgıb**, Yüce Allah'ın kendi birliğine şahitlik etmesini, varlığına delalet eden deliller yaratması şeklinde te'vil etmiştir. Bu te'vil, sıfatları inkar edip geçersiz sayan **Muattıla**'nın batıl te'villerindendir. Çünkü "**şehâdet**" (şahitlik etme), hem söz ve hem de fiille olur. Kim şahitlik etmeyi (Allah'ın şahitlik etmesini) sadece fiille tefsir ederse hata etmiş olur. Bu şekilde te'vil edenlerin asıl maksatları, Yüce Allah'tan kelam sıfatını nefyetmektir. Oysa şâni yüce olan Allah, dilediği zaman ve dilediği gibi, kullarına işittireceği ses ve harflerle konuşur. O, emreder, nehyeder ve kullarından dilediğine seslenir, hitap eder ve konuşur. Bütün bunlar Allah için sabittir. **er-Râgıb**'ın "**şehâdet**" sıfatını, yukarda geçtiği üzere te'vil etmesi, Allah'tan kendi vahdâniyetine sözle şahitlik etmesini nefyetme, O'nun şahitliğinin sadece evren ve nefislerde yaratılmış olan delil ve fiillerle olduğunu kabul etme anlamına gelmektedir.

Kanaatime göre Yüce Allah dilediği gibi şahitlik eder, dilediği gibi konuşur, emreder, nehyeder ve vahyeder. Bütün bunlar Allah için sabit olan konulardır. Ve bütün bunlar yaratılmışların sözüne hiçbir şekilde benzemeyen söz ve kelamla olur. Aynı şekilde yüce Allah yarattıklarından hiçbir varlığa benzemez.

Selef'in bu ayetin⁵⁶ tefsiri hakkındaki açıklamaları, Allah'ın hükmetmesi, Allah'ın beyan etmesi ve Allah'ın kendi nefisine şahitlik etmesi gibi çeşitli anlamlar çerçevesinde dönüp dolaşmaktadır.⁵⁷ Allah'ın bu şahitliğinin, bilmek (ilim), yazmak (kitâbet), hükmetmek, açığa çıkarmak, beyan etmek gibi bilinen çeşitli mertebeleri vardır.

L. ON ÜÇÜNCÜ TE'VİL: "A-R-Ş" (أ ر ش) MADDESİ: "Arş"

er-Râgıb sunları söylemektedir: "ذو العرش المجید 'O (Allah), Arş'ın sahibidir, şanı yüce olandır.'⁵⁸ ayeti ile رفیع الدرجات ذو العرش 'O (Allah), dereceleri hakkıyla yükseltendir, Arş'ın sahibidir.'⁵⁹ ayetleri ve bu anlama gelen ifadeler ile ilgili olarak

⁵³ Bazı kaynaklar bu beyti Çıyâs b. Gavs el-Ahtal (90/708)'a atfetmektedirler. Bkz. Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, "s-v-y" mad. (ç.n.)

⁵⁴ Şâirin şu beyti kastedilmektedir: "Bışr, kılıç kullanmaksızın ve kan dökmeyen Irak'ı istilâ (*istivâ*) etti."

⁵⁵ *Mecmû'u'l-fetâvâ*, V, 148.

⁵⁶ Müellif sözünü ettiği ayetle hangi ayeti kastettiğini açıkça belirtmemektedir Kur'ân'da Allah'ın vahdaniyetine şahitlik ettiği tek ayet Âl-i İmrân, 3/18. ayetir. (ç.n.)

⁵⁷ el-Mâveridî, *en-Nûket ve'l-'uyûn*, I, 379.

⁵⁸ Burûc, 85/15.

⁵⁹ Gâfir, 40/15.

şöyle denilmiştir: “Arş” O’nun mekanına değil, mülk ve saltanatına işarettir. Zira O, mekandan münezzehtir.”

Kanaatime göre **er-Râgıb**, “Arş”ın, yüce Allah’ın saltanatı olduğu şeklinde sağlıklı olmayan bir ifade nakletti. Kendisi ise bu konuda herhangi bir yorumda bulunmadı. Bu yorum, Allah’tan sıfatları nefyedip geçersiz sayan **Cehmiyye**’nin te’villerindendir. Bazı **selef** alimlerinden nakledildiği üzere “Arş”, Yüce Melik’in tahtı olup, göklerden ve yerden daha büyüktür. Arş’ın keyfiyetini bilemediğimiz gibi, onu herhangi bir şeye de, benzetemeyiz. O(Arş)’nın gerçek mahiyetini de bilemeyiz. Bilakis “Arş” hakkındaki bilgiyi Yüce Allah’a havale eder, “Arş’ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tesbih ederler, O’na inanırlar ve inananlar için (şöyle diyerek) bağışlanma dilerler.”⁶⁰ ayetinde ifade edildiği üzere “Arş”ın büyük meleklerin taşıdığı çok muazzam bir varlık olduğuna inanırız. Bu ayet, “Arş”ın gerçekten büyük olduğunu gösterir. Çünkü genel olarak mülkü melekler taşımaz.

M. ON DÖRDÜNCÜ TE’VİL: “‘A-N-D” (عد) MADDESİ: “‘İndiyye”

er-Râgıb’a göre, “‘el-‘İndiyye’, بل احياء عند ربهم *Bilakis onlar Rablerinin yanında diridirler.*⁶¹ ayeti ile إن الذين عند ربك *Muhakkak ki Rabbinin katındakiler...*⁶² ayetinde olduğu gibi bazen yakınlık, derece ve makam anlamına gelmektedir.”

Kanaatime göre **er-Râgıb**, “İndiyye”nin anlamının, yakınlık, derece ve makam olduğu yolunda bir te’vil yapmıştır. Bu te’vilin tamamı olmasa da bir bölümü doğrudur. Çünkü “İndilik”, bazen manevi olur. Bu takdirde “İndiyye”, yakınlık, derece, makam ve mertebe anlamındadır. “İndilik” bazen de hissi olabilir. Yüce Allah’ın yanında kendisinden başka hiç kimsenin bilemeyeceği melekler bulunmaktadır. Onlardan kimisi en yüksek semadadır. Her iki durum da, Yüce Allah hakkında sabittir. Şöyle ki melekler Allah katında itibar ve makam sahibidirler “Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaathleri, ancak Allah’ın izniyle, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere yarar sağlar.”⁶³ mealindeki ayetinde de belirtildiği üzere meleklerden bir kısmı yüksek semalarda bulunmaktadır. Onların durumunu Allah’tan başka hiç kimse bilemez.

N. ON BEŞİNCİ TE’VİL: “‘A-Y-N” (عين) MADDESİ: “‘Ayn”

er-Râgıb’a göre, “لتصنع على عيني” *Benim nezaret/gözetimimde yetiştirilmen için..*⁶⁴ ayetinde “‘alâ aynî” ‘gözetimim ve korumam altında’ anlamındadır. Yine (عين الله) ifadesinde de “‘ayn” aynı anlamdadır. Yâni, ‘Allah’ın koruması ve gözetimindesin’ anlamdadır.

Kanaatime göre **er-Râgıb**, Allah’ın “‘ayn”(göz) sıfatını, ‘koruma ve gözetim’ anlamında te’vil etmiştir. Bu geçersiz ve batıl bir te’vildir. Çünkü bu şekildeki bir te’vilde “‘ayn” (göz) sıfatını geçersiz kılma ve inkar söz konusudur. ‘Koruma’ şeklindeki anlam, “‘ayn” sıfatının gerektirdiği bir durum (*levâzım*) olup, “‘ayn” sıfatının bizzat aynısı değildir. Doğru ve hak olan, sözü edilen sıfatı, keyfiyet belirtmeksizin ve teşbihten de kaçınarak Allah’ın yüceliğine uygun bir biçimde Allah için ispat edip O’na izâfe etmektir. Yine bu sıfatın gerektirdiği şeyleri (*levâzım*) de ‘aynî şekilde ispat etmek gerekmektedir.

⁶⁰ Gâfir,40/7.

⁶¹ Âl-i İmran, 3/169.

⁶² A’râf,7/206.

⁶³ Necm,53/26.

⁶⁴ Tâhâ,20/ 39.

İbn Huzeyme (311/933), "ayn" sıfatını ispat eden bir grup ayeti zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Her müminin yapması gereken şey, Yüce Yaraticının kendisine izâfe ettiği 'ayn'ı, O'nun için ispat edip O'na izâfe etmektir. Allah'ın muhkem kitabında kendisine izâfe ettiği şeyleri(sıfatları), O'na izâfe, etmeyerek O'ndan nefyeden kimse, **'İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için sana bu Kur'an'ı indirdik...'**"⁶⁵ mealindeki ayetiyle Allah'ın, mübeyyin (Kur'an'ı açıklayan) olarak tanıttığı Hz.Peygamber (s.a.v)'in beyanı ile mümin değildir. Hz. Peygamber (s.a.v), Allah'ın iki 'ayn'ı bulunduğunu söylemektedir. Onun bu ifadesi; iki kapak arasında satırlarda yazılı olan, mihrap ve kurslarda okunan Kur'an'ın muhkem açıklamalarına da uygundur."⁶⁶

Yine **İbn Huzeyme** (311/933) şöyle demektedir: "Biz diyoruz ki: Rabbimizin iki 'ayn'ı vardır. Rabbimiz onlarla toprağın ve en alttaki yedinci kat yerin altında olanla, en yüksek semâda olanı görür."⁶⁷

el-Lâlikâî (418/1223) şu sözleriyle sıfatlarla ilgili olarak bir sınıflandırma yapmaktadır: "Yüce Allah'ın Kitabı ve Rasulü'nün(a.s) sünnetinin delâletinden anlaşılmaktadır ki; 'vech', 'ayneyn' ve 'yedeyn', Allah'ın sıfatlarından bazılarıdır."⁶⁸

es-Sâbüni (449/1057) der ki: "Selef, 'semi' ", 'basar', 'ayn' gibi, Kur'an'ın bildirdiği ve sahih haberlerde gelen bütün sıfatlar hakkında da aynı şeyleri söylemektedir. (Yâni bütün sıfatları da Allah'a izafe ederek O'nun için ispat ederler.)"⁶⁹

O. ON ALTINCI TE'VİL: "F-V-K" (فوق) MADDESİ : "Fevk"

er-Râgıb'a göre, " 'Fevk' kelimesinin altıncı kullanımı, üstünlüğün kahr ve galebe(mutlak hükümlanlık) itibariyle olmasıdır. "وهو القاهر فوق عباده" **"O, kullarının üstünde mutlak hakimiyet sahibidir."**⁷⁰ ayetinde söz konusu kelime bu anlamda kullanılmıştır."

Kanaatime göre **er-Râgıb**, Yüce Allah'ın kullarına "fevkiyyet"ini (kullarının üzerindeki hükümlanlık ve otoritesini) , kahr ve galebe (mutlak hükümlanlık) **fevkiyyeti** (üstünlük) olarak te'vil etmiştir. Bu şekildeki bir te'vil, Yüce Allah'ın ulviliğini nefyeden **Muattıla'nın** te'vilidir. Ayrıca bir şeyi, bir takım efrâdı ile tefsir etmedir. Doğrusu ise, "fevkiyyet", **fevkiyyetü'z-zât** (zât'ının üstünlüğü), **fevkiyyetü'l-galebe ve'l-kahr** (mutlak hükümlanlığının üstünlüğü) ve **fevkiyyetü' ş-şe'n** (şanı'nın üstünlüğü) gibi bütün çeşitleriyle Yüce Allah için sabittir.

İşte ümmetin selefinin -Allah kendilerine rahmet etsin- mezhebi budur. **"Ulviyet"** ve "fevkiyyet" in ispatı (Allah'a izâfesi) konusunda onlardan bir çok rivayet gelmiştir. Bu rivayetlerin bir çoğunu, **ez-Zehebî** (748/1347)'nin **el-'Ulûv**, **İbn Kudâme** (620/1223)'nin **İsbâtü sıfatı'l 'ulûv** adlı eserlerinde ve diğer bir takım eserlerde görebilirsin.

Ö. ON YEDİNCİ TE'VİL: "V-C-H" (وجه) MADDESİ : "Vech"

er-Râgıb'a göre, "ويبقى وجه ربك ذو الجلال والإكرام" **'Ancak azamet ve ikrâm sahibi Rabbinin vechi bâki kalacaktır.'**⁷¹ ayeti ve bunun benzeri olan ayetlerde Allah'ın zâtı, 'vech' tabiri ile ifade edilmiştir."

⁶⁵ Nahl, 16/44.

⁶⁶ *Kitâbü't-Tevhîd*, I, 97.

⁶⁷ *Kitâbü't-Tevhîd*, I, 114.

⁶⁸ *Usûlü'l-İtikâd*, III, 412

⁶⁹ *Akîdetü's-selef*, s.5

⁷⁰ En'âm, 6/18, 61.

⁷¹ Rahmân, 55/27.

Kanaatime göre **er-Râgıb**, Yüce Allah'ın "**vech**" sıfatını, "zât" (Allah'ın zâtı) anlamıyla te'vil etmiştir. Eğer "**vech**" sıfatını, zât (Allah'ın zâtı) anlamı ile te'vil etmekteki maksadı, Allah'tan "**vech**" sıfatını nefyetmek ise bu Cehmiyyeleşmek ve açıkça Allah'a ait sıfatları O'ndan nefyetmek (*ta'tîl*)'tir. Doğrusu ise, "**vech**" sıfatını, Allah'ı yaratılmışlara benzetmekten tenzih ederek, O'nun zâtına uygun bir biçimde O'nun için ispat etmek (izâfe etmek)'tir. "Zât", "**vech**" sıfatının gerektirdiği (*levâzım*) hususlardandır. Bizim üzerimize düşen, gerektiren (*lâzım*) sıfat ile gerekli olan (*melzûm*) sıfatı birlikte Allah için ispat etmektir. Selefın yolu da, Yüce Allah'ın "**vech**" sıfatını zât (Allah'ın zâtı) ile birlikte ispat etme biçimindedir.

1- Bu görüş, **Ebû Bekir el-İsmâîlî** (371/982)'nin kabul edip benimsediği görüştür. O bu konuda şunları söylemektedir: "**Selef**, Allah'ın '**vech**'inin olduğunu ispat eder."⁷²

2- **es-Sâbü'nî** (449/1057) de aynı şekilde şunları söylemektedir: "**Selef**, aynı şeyleri '**semi**', '**basar**'..... ve '**vech**' gibi Kur'anda ve sahih haberlerde bildirilen bütün sıfatlar hakkında söylemektedirler."⁷³

3- İmamların imamı, **Muhammed b. İshâk b. Huzeyme** (311/933) der ki: "Hicaz, Tihâme, Yemen, Irak, Şam, Mısır ahalisinin bütün alimlerinin ve bizim görüşümüz şudur: Allah'ın, bizzat kendi için ispat ettiği şeyleri Allah için ispat ederiz. Bizi yaratanın '**vech**'ini, yaratılmışlardan hiç kimsenin vechine/yüzüne benzetmeksizin kalbimizle tasdik ederiz. Rabbimiz, yaratılmışlara benzetilmekten azîz ve Allah'a ait sıfatları O'ndan nefyeden **Muattıla**'nın söylediklerinden de yücedir."⁷⁴

4- **el-Eş'arî** (324/936) der ki: "O Yüce varlığın, fâni olmayan, ölüm ve yoklukla karşı karşıya gelmeyen '**vech**' i olduğu bildirilmiştir."⁷⁵

Cehmiyye'ye gelince, onlar da Allah'ın "**vech**"'ini, O'nun zâtı ile te'vil ederler. Onların bu te'vildeki amaçları, zât'ı Allah için ispat etmek değil, bilakis "**vech**" sıfatını Allah'tan nefyetmektir.

P. ON SEKİZİNCİ TE'VİL: "V-D-D" (ودد) MADDESİ: "Meveddet"

er-Râgıb şunları söylemektedir: "Bazı alimler şöyle demiştir: Allah'ın kullarına olan '**meveddet**' i/ onlardan hoşlanması, onları gözetmesidir.....".

Kanaatime göre **er-Râgıb**, Allah'ın kullarına olan "**meveddet**"'ini/ kullarından hoşlanmasını, onları gözetmesi olarak te'vil etmiştir. O, "**meveddet**"'in muhabbet anlamında olduğunu zikretmiş, Allah'ın kullarına olan muhabbetinin anlamının daha önce 105.sayfada 'Allah'ın bir kuluna olan muhabbeti, ona nimet vermesidir.' şeklinde geçtiğini söylemiştir.

Bütün bu te'viller, Allah'ı sıfatlardan tecrit eden eski ve yeni **Muattıla**'nın te'villerindendir. Onlar (**Muattıla**) bu gibi sıfatların tepki, etki ve değişiklikler olduğunu sanırlar. Allah bunlardan münezzehtir. Söz konusu te'viller, "**meveddet**" sıfatının gerektirdiği hususlardan (*levâzım*)dır. Bu konuda verilecek cevap, şöyle denilmesidir:

Bu şekildeki te'viller, kulların Rabbini, kullarla, yaratıcıyı yaratılanlarla kıyaslamadır. Halbuki Allah, zâtında yarattıklarına benzemediği gibi O'nun sıfatları da yarattıklarının sıfatlarına benzemez.

Yine nasıl Allah için hakiki bir "**kelâm**", "**irade**", "**ilim**", "**kudret**" gerçek olarak söz konusu ise; - ki sıfatları Allah'tan nefyederek geçersiz sayan **Muattıla**'nın çoğu bunu

⁷² *İ'tikâdü eimmeti'l-hadîs*, s.55

⁷³ *Akîdetü's-selef*, 5-6.

⁷⁴ *et-Tevhîd*, 10-11.

⁷⁵ *el-İbâne*, s.121.

ispat etmektedir. Yüce Allah için "kelam" sıfatının ispat edilmesinin (izâfe edilmesinin) anlamı, yaratılmışlarda olduğu gibi iki dudak, ses telleri, mahreçler, boğaz vs.nin Allah için ispat edilmesi (izâfe edilmesi) demek değildir.- aynı şekilde Allah için "yedân", "kadem", "rızâ", "gazap", "meveddet" ve "rahmet" söz konusudur. Bütün bunlar mecâzi değil, hakiki bir şekildedir. Bu durum Yüce Allah'ın organlarının, tepkilerinin, şefkat duymasının, meyletmesinin ve benzeri şeylerin onda bulunması demek değildir. Yüce Allah için kullarına "meveddet"/onlardan hoşlanması ve sâlih kullarına muhabbeti söz konusudur. Bu sıfatın gerektirdiği (lâzımı) de nimet vermek ve ihsanda bulunmaktır.

Doğrusu şudur: Allah'ın müminlere "meveddet"/i onlardan hoşlanması, tamamen muhabbet sıfatı konusunda söylendiği gibi O'nun zâtına lâıyk keyfiyette bir sıfattır.

R. ON DOKUZUNCU TE'VİL: "Y-D" (د) MADDESİ: "Yed"

er-Râgıb'a göre, " 'Yed' gerçek anlamının dışında nimet, ...havz, mülk,...ve kuvvet... anlamlarında kullanılmıştır."

Kanaatime göre er-Râgıb, Allah'ın iki "yed"ini nimet verme, yarattıklarını yönetme, kuvvet, dünya ve ahiret nimetlerini bahşetme, yardım ve nimet gibi bir çok anlamla te'vil etmiştir. Bu kelime, *يداه ميسوطتان* "Onun iki 'yed'i açıktır."⁷⁶, "يد الله فوق أيديهم" *'Allah'ın 'yed'i, onların 'yed'lerinin üzerindedir. Artık kim ahdini bozarsa...*⁷⁷, "لما خلقت بيدي" *'İki 'yed'imle yarattığıma...*⁷⁸ gibi Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetinde yer almaktadır.

Hiç şüphesiz Allah, kullarına, ihsan ve keremini bolca lütfetmiş, nimetleriyle yaratıklarına ikramda bulunmuş, kullarından sâlih olanları velî edinmiştir.Fakat müellif - Allah kendisine rahmet etsin-Allah'ın "yedeyn" sıfatını O'nun için ispattan gafil olmuş, hatta bir delil ve karîne olmaksızın onu gerçek anlamının dışında bir anlamla te'vil etmiştir. Ehl-i sünnet, kitap ve sünnet metinlerinin desteklediği şu sözü söyleme konusunda icmâ etmiştir: Allah'ın, yüceliğine uygun bir keyfiyette iki "yed"i vardır.Ancak keyfiyeti bilinmemektedir.

"İki 'yed'imle yarattığıma..."⁷⁹ mealindeki ayette ve "Ey Adem! İnsanları görmez misin? Allah seni iki 'yed'iyile yaratmış, melekleri de sana secde ettirmiştir..."⁸⁰ anlamındaki büyük şefaât ile ilgili hadiste geçen 'iki' ifadesi, Allah'ın bir tek değil, iki 'yed'i olduğunu ispat etmektedir.

Müellif er-Râgıb el-İsfahânî'nin eserinde zikrettiği bu te'viller, sıfatları iptal edip geçersiz sayan Muattıla'nın te'villerindendir. Yüceliğine uygun bir keyfiyette bu sıfatların Allah için ispat edilip, O'na izâfe edilmesinde hiçbir teşbih türü yoktur. Teşbihten kaçabilmek için de bu sıfatların hakikatini inkar etmeğe gerek yoktur.

Ebü Hanîfe (150/767) şöyle der: "Allah'ın 'yed'inin, O'nun kudreti veya nimeti olduğu söylenemez. Çünkü bu şekildeki bir te'vilde, 'yed' sıfatının iptal edilip geçersiz kılınması söz konusudur. Bu da (sıfatları iptal edip geçersiz kılma), Kaderiyye ve Mu'tezile taraftarlarının sözüdür. Ancak, Allah'ın "yed"inin, keyfiyeti bilinmemektedir."⁸¹

el-İsmâîlî (371/982) der ki: " 'Allah 'yed'i ile yarattı', 'Allah'ın iki 'yed'i açıktır.' 'Allah dilediği gibi infak eder' ifadelerinde Allah'ın iki 'yed'inin keyfiyetine itikat söz konusu değildir. Çünkü Yüce Allah'ın kitabı buralarda keyfiyetten bahsetmemiştir."⁸²

⁷⁶ Mâide, 5/64.

⁷⁷ Fetih, 48/10.

⁷⁸ Sâd, 38/75.

⁷⁹ Sâd, 38/75.

⁸⁰ el-Buhârî, *Sahih*inde nakleder. IV, 1624, *Kitâbü't-tefsîr, Bâb: ve alleme Âdeme'l-esmâe küllehâ.*

⁸¹ el-Fihû'l-ekber, s.302

⁸² *i'tikâdû eimmeti'l-hadîs*, s.51

el-Eş'arî (324/936)'de der ki: " **Selef** alimleri Allah'ın iştirip, gördüğü, açık iki 'yed'inin bulunduğu, kıyamet günü bütün bir arzın kabzasında olduğu, göklerin O'nun sağ 'yed'iyle dürüldüğü hususunda icma etmiştir."⁸³

S. YİRMİNCİ TE'VİL: " Y-M-N " (يمن) MADDESİ: "Yemîn"

er-Râgıb'a göre, " 'el-Yemîn'(sağ el) aslında bir uzuvdur. 'والسموات مطويات بيمينه' **Gökler O (Allah)'nun kudretiyle (bi yemînihî) dürülmüş olacaktır.**⁸⁴ ayetinde olduğu üzere 'el-yemîn'in Allah hakkında kullanımı, tıpkı 'yed'in Allah'ın bir vasfı olarak kullanımı gibidir."

Kanaatime göre er-Râgıb'ın bu sözlerinden, Yüce Allah'a ait olan "el-yemîn" sıfatını kuvvet anlamında te'vil ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu konu üzerinde değerlendirmeye yapmak gerekir. Nasıl ki "el-yemîn" Allah'ın bir sıfatı ise "kuvvet" de Yüce Allah'ın aynı şekilde diğer bir sıfatıdır. Bu sıfatlardan birisini, diğer bir sıfatla tefsir edip ta'til etmek (sıfatları Allah'tan tenzih ederek iptal edip geçersiz saymak) caiz değildir. Aksine, **Ehl-i sünnet** mezheplerinde olduğu gibi bu her iki sıfata da - temsile kaçmaksızın ispat ederek ve ta'til etmeksizin tenzih ederek - birlikte iman etmek gerekir. **Selef'in** Allah'ın "el-yemîn" sıfatı olduğunu kabul ettikleri el-Eş'arî (324/936)'den naklen daha önce geçmişti.

Bizim üzerimize gerekli olan, sıfat ayetlerinde bildirilen sıfatları kabul edip, bunları, keyfiyet, temsîl, tahrîf ve ta'tilsiz bize belirtildiği şekliyle ispat etmektir.

SONUÇ

er-Râgıb el-İsfahânî, "**Müfredâtü'l-Kur'ân**" adlı kitabında, fiilî sıfatları Allah'tan tenzih ederken (ta'til) "**Küllâbiyye**"⁸⁵ mezhebinin görüşünü benimsemiştir. Bu husus onun, "muhabbet", "rıza", "rahmet", "meveddet", "istivâ" sıfatlarını te'vil, "yedeyn", "vech", "ayn" gibi bazı zâtî sıfatları ta'til etmesinden anlaşılmaktadır. Çünkü er-Râgıb el-İsfahânî'nin yaptığı tüm bu açıklamalar kelâmî mezheplerin usullerine dayanmaktadır. Kelamcılar bu esasları sonradan yaratılanların Allah'ın zâtıyla aynileşmesini (hulûl) ve cihet, terkîp, teccîm gibi durumları Allah'tan nefyetmek için koymuşlardır. Ancak neticede bunlar, Allah'ın fiil ve sıfatlarının kemâlini Allah'tan ta'til etmişlerdir. **Cehmiyye**'den aldıkları bu esaslar, gerçekte sırf olmayan bir şeyi ispatır. Haddizatında **Muattıl** (sıfatları Allah'tan tenzih ederek iptal edip geçersiz sayan) olmayan bir şeye kulluk etmektedir. Bu değerlendirmelerin -her ne kadar bu değerlendirmelerin, alanında gerçekten çok önemli bir yere sahip olan bu kitabın büyüklüğünü eksiltmeyeceği görüşünde olsam da- söz konusu kitabı incelemem esnasında gözüme ilişen hususlardır. Eğer bu değerlendirmelerimde isabet etmiş isem bu Allah'tandır. Eğer her hangi bir yerde hata

⁸³ Resâilü ehli's-seğar, s.72

⁸⁴ ez-Zümer,39/67.

⁸⁵ Sünî kelâm hareketinin doğuşuna zemin hazırlayan âlim Ebû Muhammed Abdullah b. Saîd b. Küllâb (240/854)'ın görüşlerini benimseyenlere "Küllâbiyye" adı verilmiştir. İtikâdî mezheplerden Eş'ariyye teşekkül edip köklü bir sünî ekolü haline gelinceye kadar ehli-i sünnet ilmi kelâmını Bağdat, Basra ve Hıraşan yöresinde "Küllâbiyye" temsil etmiştir. Küllâbiyye mezhebin imamı kabul edilen İbn Küllâb'ın görüşlerinin önemli bir kısmı ilâhî sıfatlar ile ilgilidir. bkz. Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfî'l-musalîin* (nşr.H.Ritter), Wiesbaden 1980, s.5,169-170,172-173,178-180; İbn Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshak el-Varrak en-Nedim el-Bağdadi, *el-Fihrist*, (thk. Rızâ -Tecdüdd b. Ali), Tahran 1971, s.230; Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal* (thk. Muhammed Seyyid Kilâni), Beyrut 1975, I,93; Neşşâr, Ali Samî, *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu* (çev.Osman Tunç), İstanbul 1999, I,377-404; Macit, Nadim, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, Erzurum 1995. s.57-71; Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Küllâb" mad., *DİA*, İstanbul 1999, XX, s.156-157. (ç.n.)

etmiş isem Allah'tan mağfiret diler, O'ndan tevfiğ ve başarı temenni ederim. Dualarımızın sonu; Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

BİBLİYOGRAFYA

- 1- et-TABERÎ, *Câmiu'l-beyân*, Dârü'l-Fıkr ve el-Bâbî el-Halebî.
- 2- el-BEĞAVÎ, *Meâlimü't-tenzîl*, Dâru Tayyibe ve Beyrut.
- 3- es-SA'DÎ, *Teyşirü'l-Kerîmî'r-Rahmân bi tefsiri Kelâmi'l-Mennân*, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye.
- 4- el-BUHÂRÎ, *el-Câmiu's-Sahîh*.
- 5- İBN TEYMYİYE, *Mecmû'u fetâvâ*, Fetva ve ilmi araştırmalar genel başkanlığı(er-Riâsetü'l-âmme li'l-buhûsi'l-İlmiyye ve'l-iftâ) dağıtımı.
- 6- el-İSMÂ'İLÎ, *i'tikâdü eimmeti'l-hadîs*, (thk. Muhammed el-Humeyyis), Dârü'l-Âsime.
- 7- es-SÂBÜNÎ, *i'tikâdü's-selef ashâbü'l-hadîs*, (thk. Bedr el-Bedr), ed-Dârü's-Selefiyye.
- 8- İBN HUZAYME, *et-Tevhîd*, (thk. Muhammed Halîl Herrâs), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- 9- _____ *et-Tevhîd*, (thk. Abdülaziz eş-Şehvân), Mektebetü'r-Rüşd.
- 10- el-ESBAHÂNÎ, *el-Hucce fî beyânî'l-mehaccé*, Dârü'r-Râye.
- 11- ed-DÂRİMÎ, *er-Reddû 'ale'l-Cehmiyye*, ed-Dârü's-Selefiyye.
- 12- el-HERRÂS, *Şerhü'l-Akîdeti'l-vâsitiyye l'ibni Teymiyye*, Dârü'l-Hicre.
- 13- ez-ZEHEBÎ, *el-'Ulûv*, Dârü'l-Fıkr.
- 14- İBN KUDÂME, *İsbâtü sıfati'l-'Ulûv*, (thk. Bedr el-Bedr), ed-Dârü's-Selefiyye.